

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

123:1 • 2003

Litteratur

Stormakt i norr

Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*, Söderström, Porvoo, Helsinki & Juva 1999. 533 s.

Sent i mars 1809 inträffade två händelser som av dåtiden kunde ha tolkats som försynens allvisa ingripande: samma dag som finländarna i Borgå avlade trohetsed till den segerrika kejsar Alexander I abdikerade den fängslade kung Gustav IV Adolf i rikets huvudstad Stockholm. I Napoleonkrigens europeiska turbulens upplöstes en 700-årig riksgemenskap och två nya stater föddes i norr; det autonoma storfurstendömet Finland och det nya avlånga Sverige. De båda staterna vände allt tydligare varandra ryggen, och historikerna i båda länder har lyft fram det lyckliga i den tid som randades 1809, en period av obruten fred och växande välstånd.

Det gemensamma rikets tid har sällan eller aldrig studerats helt på sina egna villkor. Svenska historiker har skrivit rikshistoria utan att integrera den östra riksdelen i sin framställning. I Finland har riksdelen under "det svenska våldets tid" uppmärksamats på bekostnad av rikstillhörigheten. Finlandssvenska historiker axlade länge rollen som den ropande rösten i öknen, västerut: "glöm inte Finland!"; och till finskspråkiga kolleger: "negliger inte riksgemenskapen".

En historiografisk komprimering i stil med denna har sin giltighet, men passar allt sämre som karaktärisering när vi närmar oss nutid. Historikerna har med irritation varseblivit de nationella läsglasögonen på sin näsa, och har följaktligen valt att riva dem av sig. Inom svensk historieforskning har detta tagit sig uttryck i bland annat ett växande intresse för förhållandena i den östra riksdelen. Som praktiskt problem kvarstår bristfälliga eller obefintliga kunskaper i finska språket, vilket alltför ofta utestänger rikssvenska forskare från det kunskapsberg om gemenskapstiden som föreligger enbart i finsk språkdräkt. Forskare i Finland som intresserar sig för tiden före 1809 har naturligtvis alltid kunnat ta del av litteratur på den gamla statsmaktens förvaltningspråk, och också bland dem finns i dag ett intresse för att se utöver den egna riksdelens gränser.

I *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809* anlägger en ung finsk historiker, docent Petri Karonen från Jyväskylä, för första gången ett konsekvent riksperspektiv på den gemensamma statsbildningens sista tre sekel. Han har i sin tidigare forskning i främsta rummet intresserat sig för brottslighet, rättsvärd och förvaltning i de tidigmoderna städerna i Finland och Sverige.

Karonen skriver i en inledning till boken in sig själv historiografiskt genom konstaterandet att den tidigmoderna svenska statsbildningen sällan har betraktats och framställts som en helhet, där "Sverige" och "Finland" utgjorde de två

huvuddelarna. Möjligen för att föregripa kritik medger han hur Finland markerat stiger fram i hans framställning. Just så förhåller det sig, och därmed kommer den att ligga rätt nära den nya riksförankrade Finlands historia som under 1990-talet har getts ut på svenska. Böcker som ges ut i Finland förses alltför sällan med register. *Pohjoinen suurvalta*, med person-, Orts- och t o m sakregister, utgör ett välkommet undantag. Ortsregistret kan användas för att visa var Karonen valt att lägga tyngdpunkten i framställningen. Den västra riksdelens 23 landskap (Skånelandskapen inkluderade) nämns vid namn på sammanlagt 71 sidor medan den östra riksdelens 9 (även Lappland) förekommer på 182 sidor. Av städerna återfinns namnet Stockholm föga förvånande på så många som 63 sidor. Åbo nämns på 32 sidor och Göteborg, visserligen icke existerande på 1500-talet, på blygsamma 10. En så obetydlig ort som det tidigmoderna Helsingfors nämns oftare än till exempel Kalmar (10 mot 7).

Så här kan man hålla på, men det centrala är givetvis om man skall uppfatta detta som rimligt eller inte i en historia om det svenska riket 1520–1809. Visst är det fråga om obalans. En rikshistoria med den östra riksdelen ständigt närvarande, ett slags "finska tiden" i Sveriges historia, känns ändå motiverad med tanke på det inledningsvis konstaterade förhållandet att den östra riksdelen har varit marginaliserad i tidigare rikshistorier.

Riket kallar Karonen kort och gott "Sverige" och benämner det inte, eftersom ingen personalunion förelåg, "Sverige-Finland". Rikets två huvuddelar utgjordes av "Sverige" och "Finland" och Karonen skriver således när tydligheten så kräver om "Sverige och Finland". Han använder sig också av benämningarna den "västra" och den "östra" riksdelen. Endast på ett enda ställe (s 105) har jag lyckats komma på honom med att använda det finsknationellt laddade *Ruotsin vallan aika*, "det svenska våldets tid". Som Jussi T Lappalainen med emfas har framhållit förtjänar det ingen hedersammare plats än papperskorgen eftersom det antyder att makt utövades i Finland som riksdelens invånare själva inte var delaktiga av.

Finland var något mer än bara en uppsättning landskap eller län. Karonen genomför i synen på den östra riksdelen en balansgång mellan riksomfattande homogenitet och regionala särdrag. Krigföringen mot Ryssland och i Baltikum och allmogespråket hörde till de faktorer som profilerade Finland, som gjorde att särskilda behov uppstod eller fick riksdelen från Stockholm betraktad att framstå som kryptisk. Det faktum att överhet och undersåtar i Finland använde sig av två olika språk ser Karonen emellertid som något av dåtiden hanterbart. Synen på språket var instrumentell – förstå och bli förstådd – och där statsmaktens kompetens var uttömd tog kyrkan vid. Intressant är Karonens bedömning att det karolinska enväldet, som uppvisade tendenser till såväl språklig som kulturell försvenskning, kunde ha blivit ödesdigert om det hade fått lång varaktighet. Stora nordiska kriget kom emellan och räddade finländarna från att "avnationaliseras".

I ett avståndstagande från äldre finsk forskning framhåller Karonen att Finland

under 1700-talet ingalunda växte isär från Sverige. Ännu våren 1808 var det få som var mogna att byta regent i Finland, men med fienden i landet och Sveaborg förlorat försvann allt hopp om fortsatt riksgemenskap, de onda aningarna förbyttes i visshet. Den s k självständighetsrörelsen i Finland under 1700-talet låter Karonen inte ta mer sidutrymme i anspråk än vad den med hänvisning till modern forskning i all sin marginalitet kan anses vara värd, det vill säga ytterst litet.

Karonen uppmärksammar också de skillnader som fanns inom den östra riksdelen. Ekonomiskt bestod Finland under 1600-talet enligt honom av tre områden med från varandra markant avvikande drag: södra Finland med åkerbruk och järnbruk, Österbotten med boskap och tjärbränning och östra Finland där svedjandet dominerade och tjärbränningen var viktig. Han resonerar också i termer av centrum och periferi. Politiskt var allt utom Stockholm periferi, medan i termer av ekonomi såväl Österbotten som sydvästra Finland och Viborgstrakten var att uppfatta som centrum. Enklare och i sak lika riktigt hade varit att hävda att kustbygden hörde till kärnområdet. Kulturellt hänför Karonen endast sydvästra Finland till kärnhuset i riksskapet.

Genom att framställa det gemensamma rikets tid inte som en historia om olycka och tillkortakommanden utan om anmärkningsvärd framgång sticker Karonen ut hakan riktigt ordentligt. Framgången bestod enligt honom inte minst i överlevnad i en mellanstatlig pugilistisk utslagningsprocess där aktörernas antal på den europeiska arenan under 300 år minskade från 500 till 300. Karonen ser också uppkomsten av två nya livsdugliga stater år 1809 som ett bevis för den anmärkningsvärda styrkan hos en statsbildning som uppfattats som en förlorare.

Berättelsen om framgång är uttryckligen en europeisk berättelse i Karonens framställning. Utan försök till döljande av sin otillfredsställelse noterar han en tendens i moderna studier och översikter av europeisk historia. Dessa har allt för ofta marginaliserat de skandinaviska staterna eller helt och hållet utdefinierat dem från den europeiska sfären. Det svenska riket var, enligt Karonen, redan vid ingången till 1500-talet vad det redan länge hade varit, en del av Europa också i en annan mening än den rent geografiska.

Statsmakten står som ett dynamiskt element i centrum för framställningen. Det är ett kluster av interrelaterade storheter som intresserar Karonen, nämligen stat, politik, kyrka, världsbild, ekonomi och lokalsamhälle. Inledningsvis tar han upp till behandling bland annat statsmaktens uppgifter, relationen mellan regent (centralmakt) och samhällselit, reciprociteten i förhållandet styrande och styrda och det i modern forskning centrala begreppet ”politisk kultur”. Även om det är en historia ”ovanifrån” reduceras inte folket, det vill säga allmoge och städernas borgerskap, till objekt.

Den svenska statsbyggnadsprocess som inleddes under Gustav Vasa var jämförelsevis tidig, och den var effektiv. Statsmakten var en resultant av de åtminstone delvis divergerande riktningar som olika samhällsintressen – kungen, adeln,

kyrkan, städerna och allmogen – strävade mot. Den starka staten skapades i sin första svenska version före de krig som resulterade i en ny stormakt i norr, men på det hela taget ansluter sig Karonen till dem som uppmärksammar växelverkan mellan så gott som ständiga krig och statsmaktsväxt. 1721 kom den efterlängta freden. Karonen noterar dess positiva verkningar, men han kunde med berättigande ha lyft fram hur just krigen möjliggjorde en snabb återhämtning, som kunde följas av såväl ekonomisk som kulturell blomstring.

En viktig förklaring till att Sverige kunde bli stormakt var enligt Karonen att man så länge kunde hålla fred med Ryssland och att de övriga europeiska stormakterna inte var särskilt intresserade av svenskarnas förehavanden i öster och sydost. Betoningen framstår onekligen som typisk finländsk, men det hindrar ju inte att Karonen har rätt. En del av hemligheten bakom den svenska framgången låg i den dialog med rättigheter och skyldigheter i balans som i varierande former upprätthölls mellan överhet och undersåtar, centralmakt och lokalsamhälle. Riket var i religiös mening så gott som enhetligt, och desarmeringen av sociala konflikter sköttes med framgång. Bönderna utgjorde, enligt Karonen, ingalunda det svagaste ståndet, och deras starka ställning tillmäter han stort förklaringsvärde för den svenska framgången. Borgarståndet var i själva verket den svagaste delen i den sociala fyrklövern, och Karonen framhåller hur detta betydde att städernas borgerskap inte kunde ifrågasätta statsmaktens expansion. Han kan inte se Charles Tillys teori om statens tvångsmakt som starkast närvarande i agrart dominerade och kapitalfattiga samhällen bekräftad i fallet Sverige. Med en renodlad maktstatsstrategi hade centralmakten inte fått loss lika mycket av lokalsamhällets resurser som man de facto erhöll. Staten som naken tvångsmakt förekommer i Karonens tolkning, men endast parentetiskt under det sena karolinska enväldet.

Karonen har valt att lyfta fram harmonin, samförståndet och samhällslugnet, men han anser att detta inte utesluter förekomsten av konflikt. Han hävdar emellertid att ingen på allvar kunde tänka sig att använda soldater mot den egna befolkningen. Påståendet inbjuder till invändningar. Detta var uppenbarligen inte något främmande för en Gustav II Adolf och faktiskt vad man tillgrepp under stora daldansen, det sista stora svenska bondeupproret. Effektiviteten var förvisso tvivelaktig, men det är ju en annan sak. Som rättshistoriker uppmärksammar Karonen rättssäkerheten som han bedömer som god i det svenska riket. Statsmakten kunde med framgång axla rollen som garant för rättssäkerhet. Under frihetstiden var nivån på rättssäkerheten emellertid lägre än under stormaktstiden.

Statsmakten uppfattades på det hela taget av de flesta som legitim. Det vardagsmotstånd som förekom tillmäter Karonen en viktig roll inom den politiska kulturen, men snarare som något systemstärkande än motsatsen. Stormaktstidens avsaknad av uppror förklarar Karonen med hänvisning till att statsmakten åtnjöt legitimitet, att den av överheten drivna civiliseringsprocessen (disciplineringen) framskred och att man från de styrandes sida ansåg sig ha bättre framgång

med hjälp av alternativa vapen i sin politiska arsenal. Han ifrågasätter således att den nästan totala frånvaron av upprorsförsök i främsta rummet skulle ha berott på att motparten, det vill säga av centralmakten, bedömdes vara alltför stark för att det skulle ha varit meningsfullt att utmana den med (hot om) våld. För egen del är jag benägen att tillmäta just denna omständighet en stor betydelse i sammanhanget.

De oroligheter som förekom inom den västra riksdelen behandlas jämförelsevis styvmoderligt; av upproren under Gustav Vasa är det endast Dackefejden som kort behandlas, och daldansen på 1740-talet nämns inte alls, medan Karonen valt att ägna Klubbekriget i Finland och den inrikespolitiska kollisionen på 1590-talet stor uppmärksamhet. Bönderna i de perifera områdena i Finland hade på sätt och vis en sak gemensamt med adelsmännen i söder, nämligen viljan och förmågan att ta strid för sina intressen. Ett ställningstagande till Klubbekriget utgör i likhet med Nöteborgsfredens gräns eller storfurstendömet ställning i det ryska riket ett av de klassiskt obligatoriska mandomsproven för historiker i Finland. Karonen betonar Klubbekrigets kopplingar till den samtida inrikespolitiska krisen och tillmäter till skillnad från Heikki Ylikangas den uppmuntran att gripa till våldslosning som hertig Karl gav bönderna stor betydelse. För hertigen var de missnöjda bönderna en spelbricka i kampen om den högsta makten i riket. Där Ylikangas ser ett hotande adelsvälde som det röda skynke som fick bönderna i fradgande raseri avläser Karonen en reaktion på militärstatens resursuttag, och han skriver ingalunda in ett likhetstecken mellan statsmakt och aristokrati.

Den samhällskris som genomlevdes under 1590-talet ser Karonen i en vetenskapligt fruktbar kolligation, förvisso med stöd i tidigare forskning (hur annars!), som den första av en serie "fredskriser" som drabbade det svenska riket. De följande drabbade riket efter trettioåriga kriget, Karl X Gustavs krig och Stora nordiska kriget. Hanteringen av ett likartat problem, krigföringen på kredit, dvs den fredstida materialiseringen av de tillgodohavanden som olika grupper som utfört krigets hantverk hade, inbjuder till en spännande diakron komparation.

Författaren lyfter också fram de olika dimensionerna i det gemensamma arv som de båda nya staterna förvaltade efter rikssprängningen. Bland arvegodset nämner han den framstående offentliga förvaltningen och det i lagar och förordningar kodifierade regelverket. Det hade också varit intressant att få ta del av hans tankar om hur arvet i form av en likadan politisk kultur, med vissa regionala variationer, förvaltades och eventuellt omformades i nya politiska kontexter efter 1809. Detta är något som strängt taget faller utanför bokens tidsram, men ändå. Hos den som betraktar finländsk respektive svensk politisk kultur av i dag väcks intresset för när och hur den stora skillnad som tycks föreligga kan ha uppstått.

Boken har två målgrupper, historiestuderande och en av historia intresserad allmänhet. Texten är en stringent och lättillgängligt kunskapsförmedlande sakprosa. I noter ges korta historiografiska kommentarer. En ovanligt fyllig littera-

turlista ger läsaren anvisningar om möjligheterna till ytterligare fördjupning. Också den avslöjar Karonens ambition att sammanfoga tre olika forskningslägen, ett allmäneuropeiskt, ett svenskt och ett finländskt, som av praktiska skäl och på grund av nationell självtillräcklighet i hög grad samexisterat utan dialog. En dylik föresats kan knappast kallas blygsam. Resultatet har såväl författare som läsare orsak att vara väl tillfreds med. Karonen har lyckats i det han åtagit sig, och därmed föreligger en också i kvalificerad mening på modern forskning baserad syntes om det svenska rikets tre sista sekel.

Nils Erik Villstrand